

ارزیابی سیاست‌های فرهنگی پس از انقلاب اسلامی در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی (با تأکید بر میراث مستند و مکتوب)

سوده مرتجائی^۱، ابراهیم حاجیانی^۲، سید رضا صالحی امیری^۳، غلامرضا امیرخانی^۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۶/۹، تاریخ تایید: ۱۴۰۱/۸/۹

DOI:10.22034/JCSC.2022.561260.2600

چکیده

هدف این مقاله ارزیابی سیاست‌های مصوب و اجرا شده در حوزه میراث فرهنگی به ویژه میراث مستند و مکتوب پس از انقلاب اسلامی است. برای ارزیابی سیاست‌های کلان حوزه میراث فرهنگی از مدل هاوالت و رامش استفاده شده و اطلاعات لازم با استفاده از روش اسنادی و مصاحبه با خبرگان جمع‌آوری شده است. جامعه آماری، قوانین و سیاست‌های بالادستی جمهوری اسلامی ایران شامل: ۱- برنامه‌های توسعه پنج ساله اول تا ششم، ۲- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۳- سند چشم‌انداز ایران در افق ۱۴۰۴، ۴- سند اصول سیاست فرهنگی کشور بود. ملاک ارزیابی سیاست‌ها در این پژوهش، کارایی و اثربخشی بود و پژوهش به دنبال پاسخ این سوال بود که سیاست‌های جاری جمهوری اسلامی توانسته‌اند اثر مطلوبی بر حفظ میراث فرهنگی به ویژه میراث مستند و مکتوب کشور داشته باشند؟ یافته‌های پژوهش حاکی از آن بود که وضعیت فعلی حفاظت از میراث فرهنگی به ویژه «میراث مستند و مکتوب» در سیاست‌گذاری فرهنگی کشور، وضعیت مطلوبی نیست به طوری که می‌توان گفت میراث فرهنگی در سیاست‌های کلان کشور، مترادف با «بناهای قدیمی» و «اشیاء عتیقه» (غیرمکتوب) در نظر گرفته شده است و اکثر مصوبات قانونی برای حفاظت از این نوع میراث به تصویب رسیده‌اند.

واژگان کلیدی: ارزیابی، حفاظت، سیاست‌گذاری فرهنگی، میراث فرهنگی، میراث مستند و مکتوب.

۱ دانشجوی دکتری مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه

آزاد اسلامی، تهران، ایران؛ s_mortajae279@yahoo.com

۲ دانشیار و عضو هیات علمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (نویسنده مسئول) ebhajiani@gmail.com

۳ دانشیار و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات dr.salehiamiri@gmail.com

۴ استادیار و عضو هیات علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران gamirkhani@yahoo.com

۱- مقدمه و بیان مساله

میراث فرهنگی^۱ به آثار مادی و معنوی به جامانده از گذشته گفته می‌شود که بر هویت فرهنگی یک جامعه انسانی دلالت دارد و از آن جهت قابل توجه است که در شناخت زندگی گذشتگان مفید و مؤثر است و برای مطالعه جوامع، اقوام و ملل گوناگون و نیز بازشناسی آثار مادی تمدن‌ها و سیر تشکیل و تکامل آنها سندی با ارزش به‌شمار می‌آید (حجت، ۱۳۸۰: ص ۷۳). برای هر ملت، شناخت گذشته برای ساختن آینده‌ای بر پایه هویت فرهنگی خویش اهمیت می‌یابد. در حقیقت پویایی و بقای فرهنگی در آینده، نیازمند پیوستگی میان دیروز و امروز و فردای ملت‌هاست (مسجدجامعی، ۱۳۸۱، ص ۶-۹).

تاریخ فرهنگی یک کشور منبع مهم و مؤلفه اساسی هویت فرهنگی به‌شمار می‌رود. هویت فرهنگی یک ملت را شاید بتوان از طریق: الف) میزان و حجم تلاش در میدان دانش و مقدار سهم تولیدات علمی نیاکان آن ملت در گذشته؛ ب) میزان موارث باقی‌مانده از آن تلاش‌های علمی از نظر کمی و کیفی در عصر حاضر، تقسیم‌بندی کرد و مورد بررسی و ارزیابی دقیق قرار داد (متقی، ۱۳۹۲، سایت).

امروزه در عصر ارتباطات و جهانی شدن، وجه تمایز ملت‌ها از یکدیگر هویت فرهنگی است که ریشه در میراث فرهنگی دارد. از این‌رو، رقابت کشورها برای معرفی داشته‌های فرهنگی خود، سرعت و جدیت بیشتری گرفته است. این موضوع با شکل‌گیری «برنامه حافظه جهانی» در سال ۱۹۹۷م به نقطه اوج خود رسید. این برنامه که توسط سازمان یونسکو ایجاد شد درصدد است میراث مستند جهانی را ثبت و از آن حفاظت کند، از این رو برای بسیاری از کشورها موضوع مهمی محسوب می‌شود و در سیاست فرهنگی کشورهای مختلف جایگاه ویژه‌ای دارد. «میراث مستند» مورد نظر این برنامه، شامل میراث مکتوب و غیرمکتوب است و همه انواع شکلی محمل‌های اطلاعاتی اعم از نسخه خطی، سند، نقشه، عکس، فیلم و حتی منابع رقمی را به صورت منفرد یا مجموعه در بر می‌گیرد.

فهرست حافظه جهانی تاکنون ۳۴۸ اثر از بیش از ۱۰۰ کشور جهان، ۴ سازمان بین‌المللی و یک بنیاد خصوصی را در خود جای داده است. جمهوری اسلامی ایران، نخستین بار در سال ۱۳۸۴ پس از گذشت ۱۴ سال از پایه‌گذاری برنامه حافظه جهانی به این برنامه پیوست.

واقعیت این است که با ثبت آثار در فهرست حافظه جهانی، منزلت یک میراث به نحو قابل ملاحظه‌ای افزایش می‌یابد. این ثبت در جهت ارتقای آگاهی دولت‌ها، سازمان‌های غیر دولتی، بنیادها و عموم مردم از اهمیت میراث خود، عامل قابل توجهی است و دریافت اعتبار و بودجه را از دولت‌ها و نهادهای مختلف تسهیل می‌کند. از این رو از زمان تاسیس این برنامه، جامعه بین‌الملل فهرست میراث جهانی یونسکو را به عنوان منبع معتبری پذیرفته است. این فهرست در بیشتر موارد اعتبار بین‌المللی، امتیازات اقتصادی، فرصت‌های گردشگری و کمک‌های خارجی برای حفاظت و نگهداری را تضمین می‌کند و این امر سبب بروز تنش‌هایی بر سر این میراث شده است.

با تاسیس این برنامه، کشورهای مختلف جهان برای بهره‌گیری از امتیازات مادی و معنوی آن درصدد برآمدند به شیوه‌های گوناگون، نام خود را در این برنامه جهانی ثبت کنند و برای این منظور از هر ابزاری بهره بردند. به طور مثال کشور ترکیه در سال ۲۰۰۳ «آثار ابن سینا در کتابخانه نسخه‌های خطی سلیمانیه» را به نام خود در برنامه «حافظه جهانی» ثبت کرد. تاجیکستان در همین سال «نسخه خطی کلیات عبید زاکانی و غزلیات حافظ شیرازی (قرن چهاردهم)» را به نام خود ثبت کرد (UNESCO:2003) و کشور مصر در سال ۲۰۰۷ «نسخه‌های خطی مصور و تذهیب شده فارسی» را ثبت جهانی کرد (UNESCO:2007). بنابراین اگر سیاست‌گذاران فرهنگی کشور دست روی دست بگذارند تا هر روز بخشی از هویت فرهنگی ما به کشوری دیگر تعلق گیرد، لطماتی که بر هویت و فرهنگ ایران وارد می‌آید، برای نسل‌های بعدی جبران‌ناپذیر خواهد بود. با این توصیف، بر نخبگان به‌ویژه کسانی که دغدغه فرهنگ اصیل ایران اسلامی و موارث کهن این مرز و بوم را دارند، لازم است که نسل‌های آینده را با تاریخ پر ارزش و افتخار خویش، آشنا سازند و این مهم میسر نخواهد شد مگر از طریق صیانت و حفاظت از میراث فرهنگی این سرزمین.

این مقاله بر آن است تا با توجه به اهمیت این موضوع، سیاست‌های فرهنگی در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی را مورد بررسی و ارزیابی قرار دهد. لازم به ذکر است تأکید پژوهش حاضر بر «میراث مستند و مکتوب» است و نه تمامی انواع میراث فرهنگی. میراث مستند که در آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها نگهداری می‌شود به مواردی اطلاق می‌شود که با قصد و فکر و به صورت سنجیده ثبت شود یا به صورت سند درآورده شود (یونسکو، ۱۳۹۵: ۱۷۶). همچنین منظور از «حفاظت» در این پژوهش نوعی صیانت و حفاظت قانونی در حوزه سیاست‌گذاری

کلان است که بیشتر در راستای تقویت هویت ملی و مقابله با اقدامات سایر کشورها در تصاحب میراث فرهنگی این سرزمین صورت می‌گیرد. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ این سوالات است که سیاست‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران برای حفاظت میراث فرهنگی چه بوده؟ این سیاست‌ها چه نتایجی در پی داشته است؟

۲- مرور پیشینه پژوهش

ارزیابی سیاست ذیل مفهوم ارزیابی برنامه توسعه یافته است. ارزیابی قبل از آنکه بر مفهوم تخصصی مشخصی دلالت کند یک روش بوده و به مرور زمان برای انجام هر چه بهتر و پاسخ به نیازهای ذینفعان تکامل یافته است. انواع مفاهیمی که در ارزیابی مطرح می‌شوند در چارچوب مفهومی پژوهشگر معنا می‌یابند و قراردادی هستند. مطالعات ارزیابی سیاست به سه دسته تقسیم می‌شود. دسته اول به بررسی مدل‌ها، نظریه‌ها و روش‌های ارزیابی می‌پردازند و رویکردی عملیاتی و روش شناختی دارند. دسته دوم به بررسی موردی میزان تحقق و موفقیت سیاست‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، آموزشی، صنعتی، سلامت و... می‌پردازند. دسته سوم معطوف به سازوکار ارزیابی سیاست در یک کشور خاص است که معمولاً از آن با عنوان نظام پایش و ارزیابی یا ارزیابی یاد می‌شود. آثار این دسته نسبت به دو دسته قبلی محدود است. (اشتریان، امامی میبدی، ۱۳۹۳، ۱۰).

مطالعات مربوط به ارزیابی سیاست‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران نیز به سه دسته تقسیم می‌شوند: دسته اول مطالعاتی که به طراحی مدل و الگو در سیاست‌های فرهنگی پرداخته‌اند مانند: (قلی‌پور، الوانی و همکاران، ۱۳۹۱؛ حمیدی زاده، ۱۳۹۱؛ قلی‌پور، علی‌پور و معادی، ۱۳۹۴). برای نمونه به مقاله قلی‌پور و همکاران، ۱۳۹۱ با عنوان «طراحی مدل عوامل موثر بر استفاده از سیاست پژوهی در سیاست‌گذاری، با استفاده از نگاشت مفهومی» اشاره می‌شود که در آن نویسندگان به شناسایی عوامل موثر بر استفاده از سیاست‌پژوهی در سیاست‌گذاری و طراحی آنها در قالب یک مدل پرداخته‌اند. روش تحقیق از نوع متوالی - اکتشافی است. نتایج حاصل از نگاشت مفهومی، ضمن تأیید نحوه طبقه‌بندی عوامل، حاکی از آن است که بیشترین اجماع بر بعد تحقیق بعد از خط‌مشی‌گذاری و ویژگی‌های هویتی محقق و در نهایت بعد زمینه است. این رتبه‌بندی توسط آزمون «فریدمن» نیز تأیید شده است.

دسته دوم مطالعاتی که به تحلیل محتوا و آسیب‌شناسی سیاست‌های فرهنگی - به طور کلی - پرداخته‌اند مانند: (صدیق سروستانی و زائری، ۱۳۸۹؛ آزاد ارمکی و منوری، ۱۳۹۱؛ شیری و حسن استاد علی، ۱۳۹۲؛ همایون و فرج‌نژاد ابرقویی، ۱۳۹۳؛ اشتریان، کشور دوست و فراهانی، ۱۳۹۴). برای نمونه از این دسته مطالعات به پژوهش آزاد ارمکی و منوری، ۱۳۹۱ با عنوان «تحلیل محتوای سیاست‌های فرهنگی ایران بر اساس قانون اساسی، سند سیاست‌های فرهنگی و برنامه پنجم توسعه» اشاره می‌شود. تحلیل محتوا در قالب ۸ متغیر و مقولات متناسب با هرکدام از این متغیرها، از مطالعات پیشین استخراج شده و برای تحلیل محتوای نمونه‌های انتخاب شده از سیاست‌های فرهنگی کنونی ایران استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد سیاست‌های فرهنگی ایران واجد ویژگی‌های مثبتی از جمله ساخت ارزش‌ها و مفاهیم والا، مقابله با فرهنگ مهاجم جهانی، ممانعت از سوداگری در فرهنگ و توجه به زیرساخت‌های فرهنگ است. ویژگی‌های منفی سیاست‌های فرهنگی ایران نیز عبارت است از: وسعت مفهوم فرهنگ، کلی بودن، ابهام، تناقض، عدم اولویت بندی و تفکیک مناسب.

دسته سوم مطالعاتی است که به صورت موردی به بخشی از سیاست‌های فرهنگی در حوزه‌ای خاص توجه کرده‌اند از قبیل: (عقبلی و کرمانی، ۱۳۸۸؛ مرشدی و خلج، ۱۳۹۴؛ مصطفوی، ۱۳۹۵) به طور مثال مصطفوی، ۱۳۹۵ در پژوهشی با عنوان «ارزیابی سیاست‌های فرهنگی حوزه مدیریت شهری (مطالعه موردی کلان‌شهر تهران ۱۳۸۴-۱۳۹۴)» با روش ارزیابی گفتمانی در پی پاسخ به این سوال بوده که سیاست مدیریت شهری از چه منابع گفتمانی برخاسته است. به اعتقاد نویسنده از دو دهه اخیر، در نتیجه تغییرات اجتماعی و سیاسی فزاینده و به واسطه فرایندهایی مثل مهاجرت‌های توده‌ای، کالازدایی گسترده، در درجه اول مقوله‌ای به نام «فرهنگ» و سپس «کلان‌شهر» به مثابه یک واحد سیاسی و اجتماعی متمایز اهمیت فوق‌العاده‌ای یافتند به طوری که در همه امور سیاسی و اقتصادی و حتی شهرسازی به چرخش فرهنگی اشاره می‌شود.

اما در مورد ارزیابی سیاست‌های فرهنگی جمهوری اسلامی در حوزه میراث فرهنگی پژوهش‌های کمتری انجام شده است. این پژوهش‌ها عبارتند از: (فدایی نژاد و حناچی، ۱۳۹۳؛ زرندیان، ۱۴۰۱). پژوهش سمیه فدایی نژاد و پیروز حناچی، ۱۳۹۳ با عنوان «بررسی و تبیین سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی، بازه زمانی سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱»، به بررسی و تبیین سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی،

به‌ویژه از دیدگاه سازمان میراث فرهنگی پرداخته است و پژوهش ندا زرنیدیان، ۱۴۰۱ با عنوان «ارزیابی قوانین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در حوزه‌های میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی» در پی ارزیابی مفاد مرتبط با حوزه‌های میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی تنها در قوانین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. در نهایت اینکه پژوهشی با رویکرد ارزیابی سیاست‌های فرهنگی در بخش «میراث مستند و مکتوب» تاکنون انجام نگرفته است.

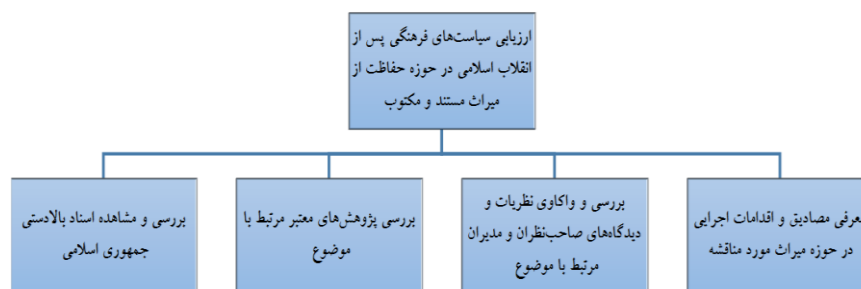
۳- روش اجرای پژوهش حاضر

روش تحقیق این مقاله بر اساس محتوای سؤالات و نیل به هدف تحقیق، از نوع کیفی با رویکرد تفسیرگرایی است. نویسندگان این مقاله با استفاده از راهبرد تفسیرگرایی در روش تحقیق کیفی، در تبیین و تفسیر موضوع بر اساس تحلیل مصاحبه‌های عمیق، با هدف شناخت مسائل اصلی و تدوین آنها در قالب مقاله‌ای منسجم می‌کوشند.

به دلیل کمبود منابع مدون در ارتباط با موضوع مقاله، علاوه بر مطالعه اسنادی، از ابزار مصاحبه عمیق به منظور گردآوری اطلاعات استفاده شده است. در این مقاله، مصاحبه‌هایی عمیق با صاحب‌نظران و برخی از مدیران سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران صورت گرفته که اسامی آنها در ارجاعات درون متن آورده شده است. این افراد به سبب فعالیت مستمر در حوزه سیاستگذاری و مدیریت فرهنگی مربوط به میراث مستند و مکتوب کشور انتخاب شدند. مصاحبه‌ها در آذر و دی ماه سال ۱۴۰۰ انجام شده‌اند. مصاحبه‌های انجام شده به صورت کامل و دقیق به متن نوشتاری تبدیل شده‌اند، سپس مطالب گردآوری شده از مصاحبه‌ها، با داده‌های حاصل از بررسی اسناد بالادستی و سایر پژوهش‌های معتبر مربوط به موضوع پژوهش مطابقت داده شد و سپس نتایج بررسی‌ها مستند گردید؛ از این رو، مطالب ارائه شده در مقاله، حاصل مصاحبه‌های عمیق و گاهی برگرفته از اسناد و منابع معتبر مرتبط با موضوع هستند. از محدودیت‌های اصلی پژوهش می‌توان به دشواری امکان دسترسی به مدیران مورد نظر و انجام مصاحبه با آنها اشاره کرد که اغلب، مستلزم صرف زمان زیادی بود. هم‌چنین در برخی مواقع، به‌علت روحیه محافظه کارانه افراد، دشواری‌هایی در ارائه پاسخ‌های صریح وجود داشت. چنانچه محدودیت زمانی وجود نداشت، جامعه آماری و تعداد مصاحبه شونده‌ها می‌توانست به منظور اعتبار بیشتر یافته‌های پژوهش افزایش یابد.

برای ارزیابی سیاست‌ها از مدل هاوالت و رامش استفاده شده است. وجه تمایز ایده‌هاوالت و رامش با سایر دیدگاه‌ها در گستره وسیعی است که آن‌ها برای ارزیابی سیاست قائل می‌شوند؛ به طوری که از اظهارنظر مردم تا بررسی انحراف از قوانین و پژوهش‌های سامان‌مند درباره آثار و نتایج را در بر می‌گیرد. این نگرش گرچه در ادبیات ارزیابی در حاشیه قرار دارد اما به خوبی می‌تواند نقش‌های مختلفی که در نظام دیوانی - سیاسی ایران از ارزیابی انتظار می‌رود را توضیح دهد. در این نظام، ارزیابی سیاست صرفاً به پژوهش سامان‌مند درباره آثار و نتایج سیاست‌ها گفته نمی‌شود بلکه هر نوع بررسی و گزارش درباره عملکرد و نتایج سیاست‌ها را در بر می‌گیرد. در چنین دیدگاهی، ارزیابی به عنوان ابزار نظارت و بازرسی مطرح می‌شود و از اظهارنظر تا طرح‌های ارزیابی پژوهی نوسان دارد (اشتریان، امامی میبیدی، ۱۳۹۳، ۲۱-۲۳).

جامعه آماری، قوانین و سیاست‌های بالادستی جمهوری اسلامی ایران شامل: ۱- برنامه‌های توسعه پنج ساله اول تا ششم، ۲- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۳- سند چشم‌انداز ایران در افق ۱۴۰۴، ۴- سند اصول سیاست فرهنگی کشور بود. ملاک ارزیابی سیاست‌ها در این پژوهش، کارایی و اثربخشی بود به صورتی که بتوان پاسخ متقنی برای این پرسش پیدا کرد که سیاست‌های فرهنگی جاری جمهوری اسلامی ایران توانسته‌اند اثر مطلوب بر حفظ میراث فرهنگی به ویژه میراث مستند و مکتوب کشور داشته باشند یا خیر؟ لازم به ذکر است منظور از «حفاظت» در این پژوهش حفاظت قانونی، صیانت و توجه ویژه در سیاست‌گذاری‌های کلان کشور است که بیشتر در راستای تقویت هویت ملی و مقابله با اقدامات سایر کشورها در تصاحب میراث فرهنگی این سرزمین صورت می‌گیرد.

نمودار ۱- ساختار محتوایی مقاله

۴- یافته‌ها

برای پاسخ به این سوال که سیاست‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در مورد میراث فرهنگی چه بوده، به برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران رجوع شد. در کنار بررسی برنامه‌های توسعه به سایر اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران نیز مراجعه شده است. لازم به ذکر است بخش مهمی از سیاست‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران شامل سیاست‌های نانوشته‌ای است که طی چند دهه بعد از انقلاب اسلامی به آنها عمل شده است؛ بنابراین لازم بود به این سیاست‌های نانوشته هم توجه شود. در نهایت اینکه رویدادها و تحولات مختلفی پس از انقلاب اسلامی به وقوع پیوستند که بر موضوع حفاظت از میراث فرهنگی طی ۴ دهه تاثیر داشتند. در جدول زیر به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود.

جدول ۱- سیاست‌های موثر بر حفاظت از میراث فرهنگی پس از انقلاب اسلامی

سال	مهم‌ترین رویدادهای موثر بر حفاظت از میراث فرهنگی	مهم‌ترین سیاست‌های اعلام شده	مهم‌ترین سیاست‌های اعمال شده
۱۳۵۷- ۱۳۶۴	- پیروزی انقلاب اسلامی - تصویب قانون اساسی - وقوع جنگ تحمیلی	اصل ۸۳ قانون اساسی	تداوم سیاست‌ها، برنامه‌ها و قوانین پیش از انقلاب
۱۳۶۴- ۱۳۷۰	-تشکیل سازمان میراث فرهنگی و تصویب اساسنامه در سال ۱۳۶۴ -تصویب برنامه اول توسعه کشور ۱۳۶۸-۱۳۷۲	بند ۱۵-۳ و ۱۶-۳ از خط مشی‌های برنامه اول توسعه کشور	تقویت و ارتقاء جایگاه اداری، سازمانی سازمان میراث فرهنگی و لزوم تهیه طرح حفاظت و مرمت برای آثار ارزشمند.
۱۳۷۰- ۱۳۷۳	- تصویب سند اصول سیاست فرهنگی کشور در سال ۱۳۷۱ - انفکاک سازمان میراث فرهنگی از وزارت علوم و الحاق آن به وزارت ارشاد در سال ۱۳۷۲	بند ج) اصول سیاست فرهنگی، بند د) منبهاست در سیاست فرهنگی، بخش اولویت‌ها و سیاست‌های کلی در سند	آغاز توجه به مقیاس‌های مختلف در حفاظت از میراث فرهنگی، شامل: حفاظت از شهرها، روستاها، بناها و محوطه‌های تاریخی.

سال	مهم‌ترین رویدادهای موثر بر حفاظت از میراث فرهنگی	مهم‌ترین سیاست‌های اعلام شده	مهم‌ترین سیاست‌های اعمال شده
۱۳۷۳-۱۳۷۵	- تصویب برنامه دوم توسعه کشور ۱۳۷۴-۱۳۷۸ در سال ۱۳۷۴	بند ۷ از قسمت سوم بخش دوم اهداف کلی و تبصره - ۵۶ برنامه دوم توسعه	- افزایش نقش سازمان میراث فرهنگی در تدوین طرح‌های جامع و تفصیلی شهرها؛ - افزایش میزان توجه به موضوع مرمت و تغییر کاربری بناهای تاریخی؛ - آغاز توجه به ابعاد و ارزش‌های اقتصادی میراث فرهنگی.
۱۳۷۵-۱۳۸۲	تصویب برنامه سوم توسعه کشور ۱۳۷۹-۱۳۸۳	ماده ۱۱۴-۱۱۶-۱۵۶-۱۶۵-۱۶۶ برنامه سوم توسعه	- حضور موثر سازمان میراث فرهنگی در حوزه قوانین و تدوین برنامه توسعه کشور
۱۳۸۲-۱۳۸۳	-انفکاک سازمان میراث فرهنگی از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و پیوستن به نهاد ریاست جمهوری.		- ارتقاء جایگاه سازمان میراث فرهنگی؛ -افزایش میزان توجه به گردشگری فرهنگی؛ -گسترش همکاری‌های بین المللی؛ -توسعه موزه ها و فعالیت‌های فرهنگی-آموزشی.
۱۳۸۳-۱۳۸۸	-تصویب برنامه چهارم توسعه کشور ۱۳۸۴-۱۳۸۸ - پیوستن ایران به «برنامه حافظه جهانی» در سال ۱۳۸۴ -ادغام سازمان میراث فرهنگی و گردشگری با سازمان صنایع دستی در سال ۱۳۸۵	بند (ح) از ماده ۱۰۴ و ماده ۱۱۴-۱۲۴-۱۳۵ برنامه چهارم توسعه	-تقویت بعد گردشگری و بهره برداری از میراث فرهنگی در راستای گسترش صنعت گردشگری؛ -تشکیل دبیرخانه دائمی کمیته ملی حافظه جهانی ایران در سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی؛ -افزایش تنوع آثار ثبتی در حوزه

سال	مهم‌ترین رویدادهای موثر بر حفاظت از میراث فرهنگی	مهم‌ترین سیاست‌های اعلام شده	مهم‌ترین سیاست‌های اعمال شده
			میراث طبیعی، منقول و میراث معنوی؛ -افزایش میزان توجه به گردشگری تفریحی؛ -تعیین حکم مرمت به منظور نظارت هر گونه مداخله در آثار ثبتی ایران.
۱۳۸۸- ۱۳۹۱	-تصویب برنامه پنجم توسعه کشور ۱۳۹۰-۱۳۹۴	فصل اول - فرهنگ اسلامی - ایرانی و ماده ۳، ۱۱، ۱۰۴، ۱۷۸ برنامه پنجم توسعه	-افزایش کمی ثبت میراث فرهنگی و میراث ناملموس در فهرست میراث جهانی؛ -کاهش روند ثبت آثار تاریخی در فهرست آثار ملی؛ - حمایت‌های حقوقی، اقتصادی و فرهنگی-اجتماعی از مالکین و دارندگان آثار تاریخی.
۱۳۹۱- ۱۳۹۸	-تصویب برنامه ششم توسعه کشور ۱۴۰۰ - ۱۳۹۶	ماده ۵۹، ماده ۸۶ بخش ۱۶ و بخش ۱۷ ماده ۹۲، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰ برنامه ششم توسعه	- تقویت بعد گردشگری و بهره برداری از میراث فرهنگی در راستای سوددهی اقتصادی؛ - تسریع روند واگذاری بناهای تاریخی به بخش خصوصی.
۱۳۹۸- ۱۴۰۰	-تشکیل وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی در سال ۱۳۹۸ -تصویب «سند راهبردی توسعه گردشگری» توسط هیات وزیران در سال ۱۳۹۹	سند راهبردی توسعه گردشگری	- در نظر گرفتن میراث فرهنگی به عنوان تابعی از صنعت گردشگری؛ - ادامه نگاه اقتصادی به صنعت گردشگری.

۴-۱ ارزیابی سیاست‌های فرهنگی جاری در حوزه میراث فرهنگی

در بخش حاضر، به بررسی مهم‌ترین نقدهای وارد بر سیاست‌های مرتبط با حوزه میراث فرهنگی در برابر مصاحبه با خبرگان و سایر اسناد معتبر می‌پردازیم. در این خصوص توجه به این نکته ضروری است که بسیاری از موارد اشاره شده توسط خبرگان، نقدهایی است که بر تمامی سیاست‌های فرهنگی جاری وارد بوده و قابل تسری به تمامی حوزه‌هاست.

نخست اینکه جمهوری اسلامی به عنوان نظام برآمده از انقلاب اسلامی، یک نظام ایدئولوژیک است. ویژگی اصلی ایدئولوژی، تبدیل جامعه به دو طیف اصلی معتقدان به ایدئولوژی و نامعتقدان به آن است. بر یک مبنای ایدئولوژیک، جامعه یک «کل» پنداشته می‌شود که ناهمگونی و ناهموازی در آن وجود ندارد و اگرهم وجود دارد به مثابه یک عارضه کاذب قلمداد می‌شود که باید برای رفع آن تلاش کرد. نتیجه ایدئولوژی‌گرایی، کلیت‌سازی است که به نوعی مشابهت و هم‌گونی می‌انجامد و تکثر را در معرض تهدید قرار می‌دهد. کلیت‌سازی به ویژه با مقوله فرهنگ‌سازی دارد چون در متن هر فرهنگی با تکثر و ناهمگونی مواجه هستیم در حالیکه در ایدئولوژی با کلیت‌سازی و وحدت روبرو هستیم. در نگاه کلیت‌ساز، تنوع به مثابه تهدید تلقی می‌شود زیرا اعتبار کلیت را خدشه‌دار می‌کند. کلیت‌سازی بر سیاست فرهنگی در جمهوری اسلامی تأثیرگذار بوده است. در حالیکه جامعه ایران به لحاظ فرهنگی و اجتماعی متنوع و ناهمگون است. از آنجا که ناهمگونی ذیل این کلیت پذیرفته نیست لذا تنوع فرهنگی همواره تهدیدی برای کلیت محسوب شده و از این رو نوعی نگاه «امنیتی» نسبت به تنوع فرهنگی شکل گرفته است. این درحالی است که میراث فرهنگی اساساً بر پایه اهمیت دادن به تنوع فرهنگی شکل می‌گیرد و قابلیت رشد و توسعه پیدا می‌کند. (صدیق سروستانی، زائری، ۱۳۸۹، ۲۸) و (مسجدجامعی، مصاحبه، دی ۱۴۰۰) و (طالب زاده، مصاحبه، آذر ۱۴۰۰)

چالش مهم دیگر در سیاست‌های فرهنگی جاری، نگاه امنیتی به سازمان‌های بین‌المللی به ویژه سازمان «یونسکو» است. این درحالی است که سازمان‌های بین‌المللی در نظام بین‌الملل کنونی، یکی از مهم‌ترین و موثرترین بازیگران تعیین‌کننده در روند مدیریت جهانی محسوب می‌شوند. این مساله متأثر از اهمیت این سازمان‌ها در قاعده‌مند کردن مناسبات بین‌الملل، ارتقا تعاملات جوامع بشری، قانون‌گذاری بین‌الملل، حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات و نظارت این سازمان‌ها بر عملکرد دولت‌ها است. بر این اساس دولت‌ها درصدد بهره‌گیری از ظرفیت

سازمان‌های بین‌المللی برای ارتقای منافع و امنیت ملی خود هستند. علی‌رغم تعامل خوب و سازنده نهادها و سازمان‌های فرهنگی - هم‌چون وزارت میراث فرهنگی و کمیته ملی حافظه جهانی ایران - با یونسکو باید گفت رویکرد کلی سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی (در سطح کلان و نه در سطح سازمان‌ها) در رابطه با یونسکو بسیار نامطلوب است و به این سازمان با دید منفی و به عنوان سازمانی در راستای منافع قدرت‌های بزرگ نگریسته می‌شود. این درحالی است که سازمان‌های بین‌المللی به ویژه «یونسکو» می‌توانند فضایی را برای توازن سازی قدرت‌های رقیب، افزایش سطح تاثیرگذاری خودی، تغییر ذهنیت نسبت به ایران و اعتمادسازی فراهم آورند (ملکی و بابایی، ۱۳۹۱، ۱۷۴).

چالش دیگری که در عرصه سیاست‌های فرهنگی جاری کشور وجود دارد غلبه سیاست‌های مبتنی بر الگوی «مهندسی فرهنگ» است. روشن است که مبانی فرهنگ تفاوت‌های اساسی با مبانی مهندسی دارد. فرهنگ محصول زندگی اجتماعی است و درون جامعه ساخته می‌شود. از نظر ماهوی حس پذیر نیست بلکه نوعی هستی مفهومی است از این رو قابل محاسبه نیست بلکه فهم‌پذیر است و مطابق با روش‌های تفسیری فهمیده می‌شود. بنابراین سیاست‌های مبتنی بر «مهندسی فرهنگ» هرگز نمی‌تواند -هم‌چون سایر حوزه‌های فرهنگی- پاسخگوی نیازهای حوزه میراث فرهنگی باشد. (صدیق سروستانی، زائری، ۱۳۸۹، ۳۲) و (ظریفیان، مصاحبه، آذر ۱۴۰۰).

چالش دیگر سیاست‌های فرهنگی جاری در حوزه میراث فرهنگی غلبه «اقتصاد فرهنگ» بر نهادهای فرهنگی است. غلبه اقتصاد فرهنگ بر نهادهای فرهنگی، نه تنها ارزش‌های فرهنگی را به حاشیه می‌راند بلکه شرط وجود حوزه‌ای به نام «فرهنگ» را به امکان هماهنگی آن با مناسبات اقتصادی بازار تغییر می‌دهد. بدین معنی فرهنگ به صورت یکی از عناصر کارکردی سلطه اقتصادی درمی‌آید و تبدیل به کالاهای قابل خرید و فروش می‌شود. برای نمونه به برنامه توسعه چهارم اشاره می‌شود که در آن سازوکار «صندوق احیاء و بهره‌برداری از بناها و اماکن تاریخی فرهنگی» پیش‌بینی شد (برنامه چهارم توسعه، ماده ۱۱۴، بند ز). در ادامه سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در سال ۱۳۸۳ پیشنهاد تاسیس «صندوق احیاء و بهره‌برداری از بناها و اماکن تاریخی و فرهنگی» را مطرح می‌کند. این طرح در جلسه مورخ ۱۲ / ۴ / ۱۳۸۴ و ۲۳ / ۵ / ۱۳۸۴ به تصویب هیات وزیران رسید.

طبق اصل ۸۳ از قانون اساسی جمهوری اسلامی: «بناها و اموال دولتی که از نفایس ملی باشند، قابل نقل و انتقال به غیر نیست مگر با تصویب مجلس شورای اسلامی، آن هم در

صورتی که از نفایس منحصر به فرد نباشد». هرچند که این قانون می‌توانست مانعی در مسیر واگذاری بناهای تاریخی به بخش خصوصی باشد اما در عمل کاربردی نداشت چراکه وظیفه تشخیص «نفایس ملی» به عهده صندوق احیا بود. به دیگر سخن همان نهادی که وظیفه اش تسهیل شرایط واگذاری بناها به بخش خصوصی است متولی تعیین نفایس ملی هم هست. به همین دلیل است که می‌بینیم اگرچه «کاخ گلستان» -بزرگ‌ترین کاخ دوره قاجار- به عنوان میراث مشترک مردم جهان در فهرست یونسکو به ثبت رسیده است اما «عمارت مسعودیه» به عنوان دومین کاخ بزرگ دوره قاجار جزو نفایس ملی محسوب نشده و در سال ۱۳۸۹ به بخش خصوصی واگذار می‌شود.

ناگفته پیداست که تغییر کاربری اماکن تاریخی، کسب و کار پرسودی برای بخش خصوصی است که فضای شهری معماری خاص خود را می‌طلبد. چه بسیار بناهای تاریخی که در یک دهه گذشته به یمن سرمایه خصوصی بدل به هتل، رستوران، چای‌خانه و غیره شده‌اند. اما نکته اینجاست که برای تبدیل یک اثر تاریخی به یک فضای تجاری سودآور به ناگزیر بنای تاریخی ضمن مرمت باید دچار دگرگونی‌های فراوان شود. گاه این تغییر و دگرگونی در بناهای تاریخی آن قدر زیاد است که دیگر اثری از قدمت و تاریخ بنا برجا نمی‌ماند. در این میان باید پرسید آیا میراث فرهنگی و تاریخی می‌توانند دچار هر دگرگونی‌ای شود؟ و آیا تمامی آثار تاریخی به جا مانده در کشور قابلیت تبدیل شدن به کافی‌شاپ، چای‌خانه و رستوران را دارند؟ (احمدیان هروی، خوئی، ۱۳۹۶، ۲۵۲ و ۲۴۵)

چالش مهم دیگر، نبود متولی مشخص برای حفاظت از «میراث مستند و مکتوب» در کشور است. این مساله نه تنها در سیاست‌های فرهنگی رسمی به وضوح قابل مشاهده است بلکه در عمل و اجرا نیز متولی مشخصی برای این منظور یافت نمی‌شود. این در حالی است که در مورد سایر انواع میراث فرهنگی هم‌چون بناهای تاریخی چنین مشکلی وجود ندارد به طوری که در مورد بناهای تاریخی موارد قابل توجهی از سیاست‌ها و مصوبات وجود دارد که با استناد به آنها می‌توان از این نوع میراث حفاظت کرد. اما در حوزه میراث مستند و مکتوب، سازمان یا نهاد متولی و مسئول به صورت صریح در سیاست‌ها مشخص نشده است. همچنین مصوباتی که به طور مستقیم به میراث مستند و مکتوب مربوط باشند به تعداد انگشتان یک دست هم نیست. به نظر می‌رسد این نوع میراث، در ذهن سیاست‌گذاران فرهنگی کشور کم‌اهمیت‌تر از سایر انواع میراث است و بیشتر توجهات (چه در سیاست‌ها و برنامه‌ها و چه در اجرا) به سمت بناهای

تاریخی و اشیای عتیقه - غیرمکتوب - است (امیرخانی، مصاحبه، آبان ۱۴۰۰) و (عزیزی، مصاحبه، آذر ۱۴۰۰).

چالش دیگر سیاست‌های فرهنگی جاری، عدم توجه به فرصت‌های دیپلماسی در موزه‌ها، آرشیوها و کتابخانه‌ها است. این در حالی است که امروزه موزه‌ها به عنوان یکی از مراکز نگهداری میراث مستند و مکتوب، به یک فرصت دیپلماسی تبدیل شده‌اند تا بستری برای نمایش توسعه یا امنیت یا دموکراسی باشند. امروزه کشورها در مناسبات بین‌المللی از موزه به عنوان ابزاری برای «قدرت نرم» استفاده می‌کنند، این استفاده هم در ایجاد موزه‌ها تبلور دارد به گونه‌ای که با سرمایه‌گذاری‌های بزرگ و جمع کردن آثار گران‌بها بتوانند موقعیت و امنیت خود را به رخ بکشند و هم بتوانند نقطه توجیهی برای عموم مردم در سطح جهانی باشند. این موضوع که آنها از این طریق تلاش می‌کنند تصویر کشورشان را بازسازی کرده و آن را به شکلی محبوب نشان دهند شاید مهم‌ترین نقشی است که از موزه‌ها توقع دارند و موزه‌ها را بر این پایه استوار می‌سازند. نگاهی که در سطح سیاست‌گذاری‌های کلان تغییر کرده است و سیاست‌گذاران کشورهای همسایه و کشورهای در حال توسعه آن را در چشم‌انداز خود قرار داده‌اند. با چنین نگاهی موزه‌ها تنها مسئولیت تفاخر ملی را برعهده ندارند و تنها معطوف به کارکرد درونی نیستند بلکه فرصتی برای تحول جامعه و کشورشان محسوب می‌شوند. در این سیاست‌گذاری، هدف فراتر از نگاه مالکیتی و تعصب‌های بومی قرار گرفته و حتی سرمایه‌ها و آثار ممالک دیگر را به خدمت می‌گیرند تا بتوانند نشان دهند پذیرای همگان هستند (دبیری نژاد، ۱۴۰۰، سایت).

جدول ۲- مهم‌ترین چالش‌های سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در مورد میراث فرهنگی

کلیت‌سازی در حوزه فرهنگ	سیاست‌های اعلام شده
سیاست‌های فرهنگی مبتنی بر الگوی مهندسی فرهنگ	
نگاه امنیتی به تنوع فرهنگی	
نگاه امنیتی به سازمان یونسکو	
سیاست‌های فرهنگی مبتنی بر چارچوب مرزها نه فراتر از مرزها	
نگاه حداکثری حفاظت به بناهای تاریخی و غفلت از سایر میراث	
نبود متولی مشخص برای حفاظت از میراث مستند و مکتوب	سیاست‌های اعمال شده
غلبه «اقتصاد فرهنگ» بر برخی از نهادهای فرهنگی	
غلبه نگاه امنیتی بر موضوع حفاظت از میراث	

عدم توجه به فرصت‌های دیپلماسی در مدیریت موزه‌ها، آرشیوها و کتابخانه‌ها	
نگاه امنیتی مراکز نگهداری میراث مستند و مکتوب به مراجعه کنندگان خارجی	
افزایش توجه به موضوع تغییر کاربری بناهای تاریخی	
عدم به کارگیری مدیران آشنا با حوزه میراث فرهنگی در سازمان‌های مرتبط	
تغییر مستمر مدیران نهادهای فرهنگی مرتبط	

۲-۴ ارزیابی سیاست‌های فرهنگی جاری در بعد بین‌الملل

میراث فرهنگی و مطالعه میراث فرهنگی عمیقاً سیاسی و مورد توجه محققان روابط بین‌الملل است، زیرا در ایجاد و قدرت مذاکره در سطح داخلی و بین‌المللی موثر واقع می‌شود. از آنجایی که میراث فرهنگی در ساخت هویت ملی نقش اساسی دارد، مدیریت آن یک پروژه دولتی با اهمیت حیاتی است. در بسیاری موارد، دولت‌ها در پروژه‌های حفاظت از میراث فرهنگی، ملت‌سازی را -به ویژه در مواجهه با بحران‌های داخلی یا بین‌المللی- تقویت و ترویج می‌کنند. همچنین حفاظت، مرمت و کنترل میراث فرهنگی یک ابزار مهم در دیپلماسی فرهنگی است که قدرت تأثیرگذاری بین‌المللی برای کشورها دارد (Yank and Subotić, 2020, 4).

کارکرد سیاست خارجی ایران نشان می‌دهد، اگرچه به لحاظ کمی در دوره‌های مختلف برنامه توسعه کشور به لحاظ فرهنگی رشد محسوسی دیده می‌شود اما این کارها یا بی‌هماهنگی و هم‌گامی با سیاست خارجی بوده یا به صورت مقطعی اجرا شده و پیوستگی و استمرار نداشته است. در کل در برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی، فقدان یک برنامه اصولی و مدون در زمینه دیپلماسی فرهنگی در سیاست خارجی به وضوح احساس می‌شود.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی بالغ بر ۳۰ نهاد و موسسه دولتی و غیردولتی به گونه‌ای فعالیت‌های فرهنگی در خارج از کشور را بر عهده داشته‌اند. مشکل اینجاست که این نهادها و موسسه‌ها به لحاظ جایگاه قانونی، اهداف و وظایف، تداخل و موازی کاری‌های متعددی با یکدیگر دارند، جایگاه قانونی آنها متفاوت بوده و وضعیت فعالیت‌های حاکمیتی و اجرایی آنها نیز مبهم و نامشخص است. به همین دلیل دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی نتوانسته است -چنان که باید- نقش مهمی در حل منازعات و تنش‌های بین‌المللی ایجاد شده در حوزه میراث فرهنگی داشته باشد. برای اثبات این ادعا کافی است به پرونده‌های ثبت «میراث مستند» که از

جانب کشورهای مختلف به یونسکو ارسال شده‌اند توجه کنیم. از جمله تنش‌های ایجاد شده برای ایران می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

جدول ۳- اقدامات سایر کشورها در مورد میراث مستند ایران

میراث مستند مورد ادعا	کشور ادعاکننده	نوع ادعا
نسخه‌های خطی و آثار مکتوب دانشمندان ایرانی (آثار ابن سینا)	ازبکستان افغانستان امارات متحده عربی ترکیه	<p>- بخارا که زادگاه ابوعلی سینا است، در کشور ازبکستان قرار دارد؛ از این رو این کشور ابن سینا را ازبک می‌خواند.</p> <p>- بلخ که اصالت ابوعلی سینا به آن شهر باز می‌گردد اکنون در کشور افغانستان قرار دارد.</p> <p>- جایزه اختراعات و ابداعات با نام ابن سینا هر ساله توسط دولت امارات به مخترعین اهدا می‌شود.</p> <p>- مجسمه‌ای از ابوعلی سینا در یکی از بیمارستان‌های کشور ترکیه به نام «حکیم ترک زبان» نصب شد.</p>
نسخه‌های خطی و آثار مکتوب شاعران ایرانی (مولوی)	ترکیه افغانستان	<p>- رادیو و تلویزیون دولتی ترکیه برای چندمین بار و در گزارشی به مناسبت هفتصد و سی و هفتمین سالگرد رحلت مولانا جلال‌الدین بلخی مدعی شد که این شاعر پرآوازه ایران‌زمین «یکی از متفکران بزرگ ترک» بوده است.</p> <p>- در سال ۲۰۰۷ م ثبت پرونده جهانی «هشتصدمین سال تولد مولوی» توسط کشور ترکیه انجام گرفت.</p> <p>- محمدحسین یمین، رئیس بخش زبان پارسی و پارسی دری دانشگاه کابل در گفتگو با رویترز می‌گوید: قدر مسلم است که ریشه مولوی افغانی بوده است. ما افغان‌ها هستیم که مدام برای اثبات مالکیت افغانستان بر این شخصیت‌ها شواهدی را مطرح می‌کنیم، نه ایران! وقتی در خصوص این‌گونه مسائل پای صحبت ایرانی‌ها می‌نشینیم، آن‌ها هیچ مدرک و شواهدی دال بر اثبات ادعای خود مطرح نمی‌کنند!</p>
نسخه‌های خطی و آثار مکتوب شاعران ایرانی (نظامی)	کشور آذربایجان	<p>- دولت جمهوری آذربایجان اشعار «فارسی» کاشی‌کاری شده روی مقبره نظامی را با اشعار ترکی جایگزین کرد.</p> <p>- اعتراض «فخرالدین قربان اف» سفیر جمهوری آذربایجان در لندن، به دنبال نمایش یک نسخه خطی از کتاب «خمس نظامی گنجوی» مربوط به عهد شاه طهماسب صفوی به‌عنوان اثری ایرانی و فارسی در کتابخانه ملی انگلیس.</p>

نوع ادعا	کشور ادعاکننده	میراث مستند مورد ادعا
در مراسم بزرگداشت انتخاب «غزنین» به‌عنوان پایتخت فرهنگی جهان اسلام در سال ۲۰۱۳، وزیر و سفیر افغانستان در صحبت‌هایش «فردوسی» را برخاسته از افغانستان دانست .	افغانستان	نسخه‌های خطی و آثار مکتوب شاعران ایرانی (فردوسی)
ثبت موسیقی «عاشیق‌لار» توسط جمهوری آذربایجان در یونسکو به نام این کشور .	آذربایجان	موسیقی‌های محلی و سنتی ایران
در بخش «تن‌جاو» استان «خه‌نن» در مرکز چین، فرش ابریشمی مرغوب و بسیار باکیفیت، به نام ایران بافته می‌شود. تن‌جاو از دیرباز پرورش‌دهنده نوعی کرم ابریشم بوده و صنعت بافت فرش را از دهه ۸۰ میلادی آغاز کرده است. بسیاری از فرش‌هایی که در این منطقه تولید می‌شود نقشه پارسی دارند.	چین	نقشه‌های فرش ایرانی
در سال ۲۰۱۷ توسط فدراسیون روسیه برای گنجاندن در برنامه حافظه جهانی به یونسکو پیشنهاد داده شد .	روسیه	مینیاتور و نگارگری ایرانی
در سال ۲۰۱۷ توسط فدراسیون روسیه برای گنجاندن در برنامه حافظه جهانی به یونسکو پیشنهاد داده شد .	روسیه	نسخه‌های خطی مربوط به خوشنویسی ایرانی
وزارت آموزش و پرورش بحرین تمامی ۱۷ هزار عنوان کتاب درسی که برای پایه سوم دانش آموزان این کشور بوده است را به‌منظور تصحیح موارد وارد شده در کتاب و درج نقشه خلیج «عربی» جمع‌آوری نموده است.	کشورهای عربی	اسناد مربوط به خلیج فارس
روزنامه تایمز لندن در سال ۱۹۶۲ در یکی از مقالات خود از خلیج عربی به‌جای خلیج فارس استفاده کرد و از آن زمان به بعد برخی از دولت‌ها و شیخ‌نشینان عرب با خریدن روزنامه‌نگاران و خبرنگاران خارجی و یا با پرداخت مبالغ هنگفت به چاپ نقشه‌هایی که خلیج فارس را خلیج عربی نشان می‌داد مبادرت نمودند .	کشورهای عربی	نقشه‌های خلیج فارس
کشور مصر در سال ۲۰۰۷ «نسخه‌های خطی مصور و تذهیب شده فارسی» را به نام خود ثبت جهانی کرد.	مصر	نسخه‌های خطی مصور و تذهیب شده فارسی

۳-۴ ارزیابی دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در حوزه حفاظت از

میراث فرهنگی

برای ارزیابی عملکرد دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در رابطه با حفظ میراث فرهنگی، بهتر است به میراث مستند و مکتوب مورد مناقشه و اقدامات انجام گرفته توسط نهادهای متولی دیپلماسی فرهنگی در کشور اشاره شود. این اقدامات در جدول زیر دسته بندی شده است.

جدول ۴- اقدامات نهادهای متولی دیپلماسی فرهنگی درباره میراث مستند و مکتوب مورد

مناقشه

میراث مستند و مکتوب مورد مناقشه	نوع اقدامات انجام شده	نهاد اقدام کننده
دانشمندان ایرانی (ابن سینا)	ثبت اول شهریورماه، روز بزرگداشت ابن سینا در تقویم رسمی کشور به عنوان پزشک ایران	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی / شورای فرهنگ عمومی
	تهیه فیلم سینمایی از زندگی او به عنوان متفکری ایرانی	سازمان صدا و سیما
	نصب چهارطاقی از دانشمندان ایرانی با مجسمه‌هایی از «خیام، ابوریحان بیرونی، زکریای رازی و ابوعلی سینا» در مقر سازمان ملل در وین	وزارت امور خارجه
شاعران ایرانی (مولوی)	برگزاری نشست‌ها و همایش‌های ملی و بین‌المللی	انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی
	ثبت ۸ مهرماه روز بزرگداشت مولوی در تقویم رسمی کشور	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی / شورای فرهنگ عمومی
	تهیه فیلم از شخصیت این شاعر به عنوان یکی از مفاخر ایرانی	سازمان صدا و سیما
	قرار دادن آثار، مکتوبات و نسخه‌های خطی مربوط به شاعر در فهرست میراث مستند ایران	کمیته ملی حافظه جهانی ایران / کمیسیون ملی یونسکو
	همکاری با سازمان‌های رسمی و کشورهای همسایه. این	کمیته ملی حافظه

نهاد اقدام کننده	نوع اقدامات انجام شده	میراث مستند و مکتوب مورد مناقشه
جهانی ایران / کمیسیون ملی یونسکو	همکاری در راستای مدیریت میراث مستند برای ثبت مشترک دیوان مولوی در یونسکو انجام گرفت (ایسنا، ۱۳۹۵).	
انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی	برگزاری نشست‌ها و همایش‌های ملی و بین‌المللی	شاعران ایرانی (نظامی)
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی / شورای فرهنگ عمومی	ثبت ۲۱ اسفند، روز بزرگداشت نظامی گنجوی در تقویم رسمی کشور	
کمیته ملی حافظه جهانی ایران / کمیسیون ملی یونسکو	قرار دادن آثار، مکتوبات و نسخه‌های خطی مربوط به شاعر در فهرست میراث مستند ملی	
وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی	نامه اعتراض به یونسکو برای تعویض کاشی‌های فارسی مقبره نظامی (سایت روزنامه ایران، ۱۳۹۲).	
انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی	برگزاری نشست‌ها و همایش‌های ملی و بین‌المللی	شاعران ایرانی (فردوسی)
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی / شورای فرهنگ عمومی	ثبت ۲۵ اردیبهشت، روز بزرگداشت فردوسی در تقویم رسمی کشور	
کمیته ملی حافظه جهانی ایران / کمیسیون ملی یونسکو	قرار دادن آثار، مکتوبات و نسخه‌های خطی مربوط به شاعر در فهرست میراث مستند ملی	
سازمان صدا و سیما	تهیه فیلم‌های مستند از این میراث	موسیقی‌های محلی و سنتی ایران
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	برگزاری جشنواره‌های موسیقی محلی	
وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی	اعتراض ایران به یونسکو در پی اقدام جمهوری آذربایجان برای ثبت این میراث به نام خود	

میراث مستند و مکتوب مورد مناقشه	نوع اقدامات انجام شده	نهاد اقدام کننده
	ثبت این میراث در یونسکو به نام ایران(همشهری آنلاین، ۱۳۸۹).	وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی
نقشه‌های فرش ایرانی	تهیه فیلم‌های مستند از این میراث	سازمان صدا و سیما
	قرار دادن «نقشه فرش ایرانی» در نوبت ثبت کمیته حافظه جهانی(ایسنا، ۱۳۹۸).	کمیته ملی حافظه جهانی ایران/ کمیسیون ملی یونسکو
میناتور و نگارگری ایرانی	تهیه فیلم‌های مستند از این میراث	سازمان صدا و سیما
	برگزاری نمایشگاه‌های ملی و بین‌المللی	انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی
اسناد و نسخه‌های خطی خوشنویسی ایرانی	تهیه فیلم‌های مستند از این میراث	سازمان صدا و سیما
	برگزاری نمایشگاه‌های ملی و بین‌المللی	انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی
اسناد خلیج فارس	انتشار اسناد خلیج فارس در رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی	انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی
	ثبت روز ۱۰ اردیبهشت به عنوان روز ملی خلیج فارس در تقویم رسمی کشور و بزرگداشت این روز	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی / شورای فرهنگ عمومی
	طرفداران این میراث گرانبها به صورت خودجوش، اقدامات خود را از سال ۱۳۸۰ در دفاع از آن یکپارچه‌تر و منسجم‌تر کردند و راهکارهای حفاظت از نام خلیج فارس را در جلسات و سمینارهای متعدد به اطلاع مقامات دولتی رساندند(تکمیل همایون، ۱۳۸۸، سایت).	انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی
	دونالد ترامپ در سخنرانی خود در کاخ سفید و در جریان اعلام راهبرد جدید این کشور در مورد ایران و توافق هسته‌ای این کشور، از واژه جعلی خلیج «عربی» استفاده	انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی

نهاد اقدام کننده	نوع اقدامات انجام شده	میراث مستند و مکتوب مورد مناقشه
	نمود که با واکنش مقامات و هنرمندان و مردم ایران روبرو شد.	
ریاست جمهوری	پس از سخنان دونالد ترامپ، حسن روحانی رئیس‌جمهور ایران نیز در سخنانی ضمن پاسخ به بیانات رئیس‌جمهور آمریکا، نسبت به این اقدام رئیس‌جمهور آمریکا واکنش نشان داد و وی را به چالش کشید.	
انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی	انتشار نقشه‌های قدیمی خلیج فارس	نقشه‌های خلیج فارس
انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی	معرفی این نقشه‌ها در رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی	
سازمان صدا و سیما، سایر رسانه‌ها شامل روزنامه‌ها و شبکه‌های اجتماعی	اطلاع‌رسانی در رسانه‌های جمعی درباره انواع تحریف‌ها و جعل نقشه‌های خلیج فارس در سایر کشورها به‌ویژه کشورهای عربی	
انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی	اطلس مشهور جهانی بنام «تشنال جئوگرافیک» که از سال تأسیس (۱۸۸۸ م) همواره نام خلیج فارس را بکار برده، برای اولین بار در نسخه جدید در آبان سال ۱۳۸۳ نام جدیدی را در کنار نام بین‌المللی خلیج فارس قرار داد. در پی این اقدام، خشم و اعتراض عمومی در میان فعالان اجتماعی و فرهنگی داخل و خارج کشور نسبت به این تحریف غیرعلمی صورت گرفت و پس از ارسال هزاران ایمیل و نامه اعتراضی به مؤسسه مذکور، مدیر مؤسسه مشهور آمریکایی ضمن عذرخواهی از ایران، نام مجعول «خلیج عربی» را در آخرین نسخه اصلاح‌شده اطلس جهانی که ۳۰ دسامبر (۱۰ دی ۱۳۸۳) بر روی اینترنت قرار داد، حذف کرد (ایسنا، ۱۳۸۳).	
وزارت امور خارجه / وزارت میراث فرهنگی،	اعتراض ایران به یونسکو و سایر سازمان‌های بین‌المللی در پی تحریف و جعل نقشه‌های خلیج فارس	

نهاد اقدام کننده	نوع اقدامات انجام شده	میراث مستند و مکتوب مورد مناقشه
گردشگری و صنایع دستی		
سازمان صدا و سیما	تهیه فیلم‌های مستند از این میراث	نسخه‌های خطی مصور و تذهیب شده فارسی
وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی / سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران	برگزاری نمایشگاه‌های ملی و بین‌المللی	
انجمن‌های دولتی و غیردولتی و سازمان‌های مردم نهاد فرهنگی	برگزاری همایش‌ها و نشست‌های تخصصی	

۵- بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های این پژوهش می‌توان چنین گفت که وضعیت فعلی حفاظت از میراث فرهنگی در سیاست‌گذاری فرهنگی کشور، وضعیت مطلوبی نیست و این سیاست‌ها نتوانسته‌اند اثر مطلوبی بر حفظ میراث مستند و مکتوب کشور داشته باشند. برای یافتن صحت این ادعا کافی است به سیاست‌ها و مصوبات مربوط به میراث فرهنگی و حفاظت از آن - که در این مقاله به آنها اشاره شد - رجوع کرد. این سیاست‌ها و مصوبات در دولت‌های مختلف و با توجه به اهتمام دولت‌ها به امر «فرهنگ» و «سیاست فرهنگی» به صورتی بسیار کلی و ناکافی مطرح شده‌اند. در برخی از برنامه‌های توسعه پنج‌ساله اهتمام بیشتری به قوانین و مصوبات مربوط به میراث فرهنگی وجود داشته ولی باز هم مشکل‌گشا و کارساز نبوده است. این مساله درباره میراث مستند و مکتوب بسیار بدتر و وخیم‌تر است، به طوری که می‌توان گفت در ذهن سیاست‌گذاران فرهنگی کشور، میراث فرهنگی مترادف با «بناهای» قدیمی و «اشیاء عتیقه» (غیرمکتوب) بوده و اکثر مصوبات قانونی برای حفاظت از این نوع میراث به تصویب رسیده‌اند. این امر اگرچه تا حدی قابل قبول است اما در مورد کشور ایران با سابقه چندین هزار ساله از میراث مستند و مکتوب جای تامل دارد و نباید به سادگی از کنار آن گذشت.

مساله مهم دیگری که باید به آن توجه شود تا وضعیت فعلی حفاظت از میراث مستند و مکتوب بهبود یابد مساله «نگرش سیاستگذاران فرهنگی کشور به یونسکو و ارتباط با نهادهای بین‌المللی» است. این موضوع به حدی حایز اهمیت است که در سیاست فرهنگی کشورهای همسایه مثل ترکیه جایگاه مشخصی دارد و قابل چشم پوشی نیست. وضعیت فعلی سیاستگذاری فرهنگی کشور برای ارتباطات بین‌المللی با نهادهای مهم فرهنگی دنیا به ویژه سازمان یونسکو وضعیت مطلوبی نیست و این وضعیت برای حفاظت از میراث مستند و مکتوب کشورمان خطرناک است. این درحالی است که سازمان‌های بین‌المللی به ویژه «یونسکو» قادر هستند فضایی را برای تغییر ذهنیت نسبت به ایران و اعتمادسازی در دنیا فراهم آورند. بنابراین لازم است سیاستگذاران فرهنگی بیش از پیش در جهت ارتباط با این نهاد معتبر بین‌المللی اقدام کنند.

میراث مستند به ویژه پس از تاسیس «برنامه حافظه جهانی» در کشورهای مختلف جهان مورد توجه قرار گرفت. این میراث نماد هویت فرهنگی ملل مختلف جهان، ابزاری برای فهم تاریخ جمعی، بخش مهمی از حافظه ملت‌ها و بیانگر سهم هر یک از ملل جهان در شکل‌گیری دوره‌های مختلف تمدن بشری است.

این موارد سبب شده تا کشورهای مختلف با سیاستگذاری‌های منظم و هدفدار به ثبت هرچه بیشتر میراث مستند خود در برنامه حافظه جهانی یونسکو بپردازند و از ثبت این میراث به عنوان ابزاری برای قدرت نرم در مناسبات بین‌المللی خود استفاده کنند. این درحالی است که در کشور ما با وجود غنای میراث مستند هنوز این ضرورت به صورت جدی احساس نشده و اگر گاهی حساسیت‌هایی بروز می‌کند، بیشتر از جانب مردم و نهادهای مردمی است.

در نهایت و بر اساس یافته‌های این پژوهش، وضعیت موجود میراث مستند و مکتوب در کشور را که نتیجه سیاست‌های فرهنگی جاری است می‌توان چنین برشمرد:

- عدم توجه کافی به موضوع میراث مستند و مکتوب در بین سیاستگذاران فرهنگی کشور
- کمبود مصوبات قانونی برای حفاظت از این میراث
- اولویت نداشتن حفاظت از این میراث در ذهن سیاستگذاران فرهنگی
- عدم شناخت کافی از این نوع میراث
- کمبود اطلاعات در زمینه برنامه حافظه جهانی در میان سیاستگذاران کلان فرهنگی
- عدم توجه به تعاملات فرهنگی جهانی

- کم توجهی به موضوع دیپلماسی فرهنگی و قدرت نرم این میراث
 - عدم توجه به سیاست فرهنگی کشورهای همسایه
 - عدم توجه به نیاز کشور برای حفاظت و مدیریت میراث مستند و مکتوب
 - عدم توجه به میراث مستند و مکتوب به عنوان مولفه مهم هویت ساز
 - نبود متولی مشخص برای حفاظت از میراث مستند و مکتوب در کشور
- بر اساس یافته‌های پژوهش و برای بهبود وضعیت حفاظت از میراث مستند و مکتوب در کشور، توجه به موارد زیر پیشنهاد می‌شود:
- تدوین و طراحی سند جامع حفاظت از میراث مستند و مکتوب با نگاه ویژه به برنامه حافظه جهانی
 - مشخص نمودن یک نهاد متولی مشخص در امر حفاظت از میراث مستند و مکتوب
 - تسهیل ورود و خروج فعالان عرصه فرهنگی به نهادهای فرهنگی بین‌الملل
 - پرهیز از نگاه امنیتی به میراث مستند و مکتوب
 - شناساندن ارزش هویتی میراث فرهنگی به سیاستگذاران کلان فرهنگی
 - شناساندن پیامد مثبت آثار در برنامه حافظه جهانی برای کشور به سیاستگذاران و مدیران فرهنگی
- توجه سیاستگذاران کلان فرهنگی به موضوع هویت فرهنگی و مولفه‌های آن در سیاستگذاری‌ها

منابع

کتاب‌ها

- حجت، مهدی، ۱۳۸۰، **میراث فرهنگی در ایران: سیاست‌ها برای یک کشور اسلامی**. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه).
- هاوالت، مایکل؛ ام، رامش، ۱۳۸۰، **مطالعه خط‌مشی عمومی**، ترجمه عباس منوریان و ابراهیم گلشن، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.

مقالات

- احمدیان هروی، محمد؛ خوئی، محمد مهدی، ۱۳۹۶، «مطالعه تحولات نهادی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری»، **دو فصلنامه مطالعات جامعه شناختی**، دوره ۲۴، شماره یک، صص ۲۵۷-۲۲۹.
- اشتریان، کیومرث؛ امامی میبدی، راضیه، ۱۳۹۳، «ساماندهی ارزیابی سیاست‌های عمومی در جمهوری اسلامی ایران»، **دو فصلنامه علمی- پژوهشی دانش سیاسی**، سال دهم، شماره دوم، پیاپی ۲۰، صص ۳۶-۵.
- صدیق سروستانی، رحمت‌الله؛ زائری، قاسم، ۱۳۸۹، «بررسی گفتمان‌های فرهنگی پسا انقلابی و روندهای چهارگانه موثر بر سیاست فرهنگی در جمهوری اسلامی»، **پژوهشنامه سیاست فرهنگی**، شماره ۵۴، صص ۳۸-۹.
- فدایی‌نژاد، سمیه؛ حناچی، پیروز، ۱۳۹۳، «بررسی و تبیین سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی، بازه زمانی سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱»، **دو فصلنامه معماری ایرانی**، شماره ۵ بهار و تابستان، صص ۳۷-۲۱.
- مسجدجامعی، احمد، ۱۳۸۱، «میراث فرهنگی نیاز به تغییر بینش و اتخاذ دیدگاه‌های نو دارد»، **نشریه گزارش ماه**، نشریه داخلی سازمان میراث فرهنگی کشور.
- ملکی، مصطفی؛ بابایی، مجتبی، ۱۳۹۱، «روابط ایران و سازمان ملل پس از پیروزی انقلاب اسلامی»، **فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل**، پیاپی ۱۸، صص ۱۷۷-۱۵۵.
- یونسکو، ۱۳۹۵، «مبارزه با قاچاق میراث مستند»، ترجمه: هادی تقی پور اردشیری، **فصلنامه آرشیو ملی**، سال دوم شماره اول، صص ۱۷۹-۱۷۴.

گزارش‌ها

- زرن‌دیان، ندا، ۱۴۰۱، «ارزیابی قوانین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در حوزه‌های میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش.

سایت‌های اینترنتی

- ایسنا، ۱۳۸۳، «تشنال جئوگرافیک نام مجعول «خلیج عربی» را از نقشه‌اش حذف کرد»، تاریخ انتشار: ۱۱ دی، کد خبر: ۰۴۴۷۶-۸۳۱۰، به نشانی:
<https://www.isna.ir/news/8310-04363/>
- ایسنا، ۱۳۹۵، «به‌صورت مشترک با ترکیه، مثنوی مولانا ثبت جهانی می‌شود»، تاریخ انتشار: ۱۱ خرداد، به نشانی: <https://www.isna.ir/news/95031106882/>
- ایسنا، ۱۳۹۸، «مثنوی مولوی و نقشه فرش ایرانی در نوبت ثبت کمیته حافظه جهانی»، تاریخ انتشار: ۱۱ تیر، به نشانی: <https://www.isna.ir/news/98041105642/>
- تکمیل همایون، ناصر، ۱۳۸۸، «چند راه‌حل فرهنگی برای حل مناقشه نام خلیج فارس»، سایت دیپلماسی ایرانی، تاریخ انتشار در: ۲۶ اردیبهشت ۱۳۸۸، به نشانی:
<http://irdiplomacy.ir/fa/news/4502>
- دبیری نژاد، رضا، ۱۴۰۰، «دیپلماسی موزه‌ای»، سایت روزنامه اعتماد به نشانی، تاریخ انتشار: دوشنبه ۱۵ آذر، به نشانی:
<https://www.etemadnewspaper.ir/fa/Main/Detail/> - شماره ۵۰۹۱ - ۱۷۷۶۵۸
- روزنامه ایران، ۱۳۹۲، «درخواست نجفی از یونسکو برای توقف تخریب کاشی‌های مقبره نظامی»، شماره ۵۴۸۵، یک‌شنبه ۲۱ مهر، به نشانی:
<https://www.magiran.com/article/2829526>
- متقی، حسین، ۱۴۰۰، «میراث فرهنگی مکتوب: نمادی عینی از هویت فرهنگی - تاریخی یک ملت»، پایگاه خبری نسخ خطی (بساتین)، یکشنبه ۱۸ مهر، به نشانی:
<http://www.manuscripts.ir>، کد مطلب: ۲۴۶
- همشهری آنلاین، ۱۳۸۹، «ثبت پرونده موسیقی بخش‌های خراسان در یونسکو»، تاریخ انتشار: ۲۸ اسفند، به نشانی: <https://www.hamshahronline.ir/news/130725/>

- سایت یونسکو، ۲۰۲۲، اطلاعات مربوط به حافظه جهانی، دسترسی بر اساس سال ثبت اثر،
به نشانی: <https://en.unesco.org/programme/mow>

منابع لاتین:

-Lerna K Yanık and Jelena Subotić,2020, Cultural heritage as status seeking: The international politics of Turkey's restoration wave, Cooperation and Conflict, journals.sagepub.com